Fehim Spaho

Pobune

u tuzlanskom srezu polovicom 18. vijeka

Pobune u tuzlanskom srezu polovicom osamnaestog vijeka.

Priopćio:

Fehim Spaho.

U jednomu sidžilu tuzlanskog suda, u koji su unošene sudske i druge isprave iz 1162 (počinje 22 decembra 1748), 1163 (poč. 11 decembra 1749) i 1168 (poč. 18 oktobra 1754), ima nekoliko dokumenata, iz kojih se vidi da su tih godina u tuzlanskom srezu izbili ozbiljni nemiri, o kojima u našim dosada poznatim kronikama nema spomena.

Neposrednih dokumenata o početku ovih nemira nema u ovome sidžilu, jer su oni započeli prije nego li sâm sidžil. Ali se ipak iz kasnijih isprava vidi, da je prva pobuna izbila 1160 (poč. 13 januara 1747). U zapisniku od 28 ramazana 1163 (31 augusta 1750), koji je sastavljen kod tuzlanskog šeriatskog suda u prisutnosti tadašnjeg mutesarifa zvorničkog sandžaka, Abdulah paše, izrično stoji da su nemiri izbili prije tri godine. U tome zapisniku su seljaci iz sela Miričine: Emrulah sin Mehmedov, Hasan sin Munisov, Ramadan sin Mehmedov, Durak Bošnjak, Islam sin Alijin, Hasan sin Alijin, Ibriš baša sin Nurulahov, Abdulah sin Ahmedov, Hasan sin Mehmedov, Ramadan sin Mahmudov, Mustafa sin Hasanov, Hasan sin Ahmedov, mujezin Hasan sin Smailov i Smail sin Mahmudov očitovali, kako su se seljaci iz nekojih sela njihova sreza, zavedeni od koje kakvih smutljivaca, pobunili protiv sultana i vlasti, pa nijesu htjeli da slušaju ni bujuruldije bosanskog valije, niti zvorničkog mutesarifa. Također nijesu htjeli da plaćaju propisane daće ni valijine taksite. Oni se sada kaju i obvezuju se, da će se pokoravati vlasti i da će plaćati daće, a ako ne bi održali riječi, neka im se po šeriatu sudi.

Druga pobuna je izbila uoči Kurban bajrama 1161 (1 decembra 1748), kada su ustaše s golim noževima provalili u tuzlansku čaršiju. To vidimo iz bujuruldije tadašnjeg valije Hadži Ebu Bekir paše od 14 ševala 1162, koju je uputio tuzlanskom kadiji, kapetanu, agama i zabitima, te dizdarima dobojskog grada i tuzlanske palanke. Tu se veli, kako su od ustaša, koji su uoči Kurban bajrama provalili s golim noževima u tuzlansku čaršiju, čaršilije uhvatile Mustafu Gogu, Mehmed bašu, Ibrahim spahiju i Sulejmana, te ih preko šeriatskog suda zatvorili u tuzlanski grad. Pošto je potrebno da oni ostanu neko vrijeme utamničeni, dok se poprave, a kako je tuzlanski grad iz temelja sagrađen od balvana i drveta, pa mu tamnica nije tvrda, to su age i zabiti kao i ostalo stanovništvo zamolili, da se ove ustaše prevedu u dobojski grad. U bujuruldiji se naređuje tuzlanskom kadiji, da prema svome ilamu, koji je izdao, ove ustaše čvrsto svezane pošalje po mubaširu i zabitima u dobojski grad, gdje se imaju

baciti u tešku tamnicu. S bujuruldijom je poslan i jedan valijin aga kao mubašir, pa se naređuje tuzlanskom dizdaru da ustaše izvede iz grada i da ih po zabitima i mubaširima pošalje u Doboj. Kapetanu se naređuje da on zajedno sa svojim agama i zabitima dade potreban broj pouzdanih ljudi, koji će zajedno s mubaširom otpratiti povezane ustaše u dobojski grad. Dizdaru dobojskog grada izdaje se opet nalog, da primi ustaše i da ih tvrdo zatvori u tešku tamnicu. Ovome pošljednjem se upravo prijeti, neka dobro pazi, da ne bi koji pobjegao, jer ako samo jedan pobjegne, ne će moći dati odgovora za to, t. j. ne će mu se nikakva isprika primiti.

S ovim u vezi mogla bi biti i jedna nešto ranija bujuruldija istog valije od 3 ramazana 1162 (17 augusta 1749), upućena tuzlanskom kadiji, jenjičarskom serdaru i gradskom dizdaru. Ona je od one vrste kratkih bujuruldija, koje se napišu na izvještaju (ilamu, arzu), pa kako je predmet, o kojemu je riječ, već sadržan u izvještaju, to se ne ponavlja, već se samo izdaje kratko naređenje. Nažalost, ilama, na koji se bujuruldija poziva, nema u sidžilu. Sidžil je svakako razasut i mora da su se neki listovi izgubili. U ovoj se bujuruldiji samo naređuje, da se oni »nevaljalci između spomenutih ustaša, koji su prema ilamu pobjegli, odsada ne puštaju u varoš«, a da svi i šeriatski sud i zabiti ustanu, kako bi ih pohvatali, pa da se onda zatvore u grad na vječitu robiju. Dizdaru se naročito naređuje, da kako one koji su već zatvoreni kao i one iz njihova društva, koji budu u buduće pohvatani i utamničeni, zadrži u tamnici na vječitoj robiji i da ih nipošto ne pušta, dok ne bi stigla nova bujuruldija o tome.

Treća i, sudeći po svemu najveća, a po pošljedicama najteža pobuna, izbila je 2 ševala 1163 (4 septembra 1750). To se vidi iz jednog popisa štete, koja je građanima tim povodom nastala. Ovaj je popis sastavljen kod šeriatskog suda u prisutnosti izaslanika valije Abdulah paše, Musa age i činovnika Mumin age Maglajlije. U uvodu se kaže, da su ustaše opkolile grad Tuzlu sa sve četiri strane i popljačkale. Popis je sastavljen po džematima, gdje se onda poimence navode oštećeni, a uz imena popljačkana stoka i stvari, odnosno popaljene zgrade. Iz ovog se popisa vide teške pošljedice ove pobune: ustaše su popljačkale 97 konja, 12 kobila, 5 ždrebadi, 219 volova, 254 krave, 7 junadi, 12 teladi, 210 ovaca, 48 koza i 293 košnice pčela, a popalili 1 kulu, 56 kuća, 46 pojata, 7 ambarova, 7 šupa, 120 kola sijena i 18 kamara drva. Izgleda da oštećeni nijesu prijavljivali namještaja, jer je samo nekoliko lica prijavilo bakreno posuđe, kojega je odneseno 68 oka, a jedan jedini je prijavio od namještaja 8 jastuka, 3 vunena ćebeta, 3 ćilima, 4 dušeka i 3 jorgana. Svi su oštećeni muslimani osim nekog Ivana iz Orašja, koji se sa svojom stokom zatekao u Tuzli, a kojemu je otjerano 25 glava volova i krava. Uz imena oštećenika navedena su često i prezimena, što se rijeđe događa u ovakovim ispravama. Među tim prezimenima nalaze se: Banović, Demirović, Kučuković, Ćelfo, Kurta i Kurtić, Omeraš, Čizmo i Čizmić, Hido, Korić, Lonić, Turovać, Kablić, Durkić, Žuna, Grlo, Gluhić, Glavička, Tvica, Beka, Dumo, Bustur, Bošnjak, Bradarić, Ireiz, Tiro i Tirić, Tagić, Opala, Četa, Kovač, Šumić, Krako, Spaho, Gondžo i Kondžo, Konko, Goletić, Lika, Bolo, Ćoso, Gajbić, Dejakić, Milun, Rahić, Tandić, Bejas, Dedejić, Parlić, Kamenaš, Krka, Sepetar, Čokić, Bakić, Buzić, Moranjak i t. d.

U sidžilu su zabilježene još dvije bujuruldije zvorničkog mutesarifa Sulejman paše, koje se odnose na ove pobune. Prva je upućena tuzlanskom kadiji, kapetanu, ajanima, agama, zabitima i jenjičarskom serdaru. Tu mutesarif kaže, kako mu je stigao izvještaj, da su se u tuzlanskom srezu pojavili neki nevaljalci, koji se okolo

skitaju i narušavaju javni mir, ubijajući narod i raju i otimajući im imetak. Njemu je stigla valijina bujuruldija, da se zajedničkim silama ovi nevaljalci gone i hvataju, pa prema tome i on naređuje, da se tome posveti osobita pažnja i da se ove ubojice na svaki način pohapse i da mu se o tome pošalje izvještaj. Ova bujuruldija nije pobliže datirana, već je na nju stavljena samo godina 1163.

Druga je upravljena agama i neferima, koji su na službi u brčanskoj palanci. U njoj se javlja, kako su neke ustaše na pravdi Boga ubili u selu Brijesnici sreza tuzlanskog kršćanina Jovana i onda se odmetnuli u sela. Imena i opisi tih odmetnika šalju se u posebnom spisku, kako se to veli u bujuruldiji, ali taj spisak nije zabilježen u sidžilu. Naređuje se, da svi složno ustanu i da pohvataju te odmetnike, ako bi se pojavili u njihovom kraju. Ova bujuruldija nosi datum 22 rebia II 1163 (1 aprila 1750).

Nemamo pouzdanih podataka, da li su se ove pobune ponavljale u slijedećim godinama 1164—1167, jer iz toga vremena nije zabilježena ni jedna isprava u ovom sidžilu. Ali iz jedne bujuruldije valije Hadži Mehmed paše od 1168 godine dade se naslućivati, da je bilo nemira i 1166 i 1167, jer se u toj bujuruldiji na jednom mjestu napominje, kako se nijesu zaboravile one muke i patnje, koje je narod zadnju godinu, dvije pretrpio zbog odmetnika. Ova je bujuruldija upućena tuzlanskom kadiji, kapetanu Derviš begu, agama i zabitima, nadalje imamima, muhtarima i svima stanovnicima sela Spreča, Đurđevik i Banovići. U njoj se kaže, kako je sultanovim fermanom određeno da se te godine nanovo izgradi tuzlanski grad, pa je šeriatski sud raspodijelio, da se iz čitava sreza kulukom dovlači kamen i drugi materijal za zidanje grada. Neki stanovnici iz spomenuta tri sela načinili su među seljacima smutnju, te oni ne udovoljiše nametnutoj im dužnosti. Tako su ostali u zaostatku sa šest hiljada kola kamena, pa su stoga zapeli radovi na zidanju grada. Iz daljeg izlaganja bujuruldije vidi se, da se je znatan dio seljaka pobunio, pa se pozivaju imami i muhtari kao i svi oni, koji su ostali poslušni, da ustanu protiv pobunjenika i da ih upokore, pa da se o svemu podnese izvještaj (ilam i arzuhal). Da je pobuna bila ozbiljna vidi se i po tome, što se među ustašama spominje i nekoliko bajraka nevaljalaca t. zv. levenda, a samu bujuruldiju su donijela tri mubašira.

Ako uzmemo da ispitujemo uzroke ovim nemirima, vidjećemo da ih ima više. Ljudi na položaju često su se osjetili ugroženim u svojim privilegijama, koje su uživali, pa da bi sačuvali te svoje privilegije, podstrekavali su narod na bunu. O toj vrsti uzroka u ovim nemirima imamo više dokumenatta.

Iz jednog arzuhala zvorničkog mutesarifa Sulejman paše, što ga je podnio bosanskom valiji Hadži Ebu Bekir paši, a koji je zabilježen odmah na početku sidžila, vidi se, da je prve nemire potaknuo tuzlanski kapetan Derviš Hasan beg. U tome arzuhalu izvještava Sulejman paša, kako je neka kršćanska djevojka iz sela Hrgova u srezu tuzlanskom prešla u selu Vučkovcu sreza gračaničkog na islam i dobila ime Fatima, ali se onda opet povratila u kršćanstvo, pa su je nekoji od raje iz Hrgova prebacili u inostranstvo. Njezin staratelj Halil baša prijavio je to šeriatskom sucu u Gračanici, koji je o tome podnio ilam valiji. Ovaj je pos'ao Sulejman paši bujuruldiju i mubašira, čohadara Hadži Smaila, kojemu je Sulejman paša dao svoje ljude, da odu na lice mjesta te da stvar urede i krivce predvedu. Medutim kako je odnosno selo malićana tuzlanskog kapetana Derviš Hasana, to su njegov sin Ahmed i zet Bećir s njegovim ljudima Ibširom i Hadži Osmanom poslali nekoliko nevaljalaca (eškije), koji su Sulejman pašine ljude istukli i izranili, a onda ih svezane doveli u Tuzlu i uhapsili, dok su im još prije toga sve stvari popljačkali. Oslanjajući se na kapetana

Derviš Hasana, oni su pobunili seljake, koji vrše razna nasilja nad sirotinjom i čine nezakonita djela. Ako im se na vrijeme ne stane na put, zaključuje Sulejman paša svoj arzuhal, pobuniće sve seljake izreda, a onda ne će pomoći nikakve bujuruldije, da se zaštiti zakon i narodna prava.

Odmah ispod ovoga arzuhala unesena je jedna Hadži Ebu Bekir pašina bujuruldija, kojom se još prije izaslani mubašir Ahmed aga požuruje, da što prije predvede na bosanski divan ljude, po koje je poslan.

Zanimiva je u ovom pogledu Ebu Bekir pašina bujuruldija od 11 safera 1163 (19 januara 1750) što je poslana kao urgencija nekoj ranijoj bujuruldiji, koje u sidžilu nema. U njoj se kaže, kako je kapetan Derviš Hasan prouzrokovao nemire i bunu, pa mu je stoga naređeno, da u roku od dvadeset dana ostavi zemlju i da se preseli u drugi kraj. Kako je ovaj rok prošao, a kapetan se nije pokorio naređenju, to se poziva kadija, da mu pripriječi i naredi, neka bez ikakva zadržavanja odmah ustane i napusti bosanski vilajet i neka ide u drugi kraj. Kadija treba naročito naglasiti kapetanu, da će se kajati, ako ne posluša nalog i odmah ne otputuje.

Izgleda da od ovoga nije ništa bilo, jer već bujuruldijom od 14 safera 1163 (22 januara 1750) naređuje Ebu Bekir paša tuzlanskom kadiji, da odredi sebi zamienika u šeriatskom sudu, a da on odmah krene s mubaširom valiji. Ako međutim ne bude kapetan Derviš već otišao u drugi kraj, neka i njega povede sa sobom na bosanski divan.

Ali kapetan nije poslušao ni jedno ni drugo: niti je odselio, niti je otišao na divan u Travnik. To vidimo iz bujuruldije od 4 rebia I 1163 (11 februara 1750), koju je Hadži Ebu Bekir paša uputio tuzlanskom kadiji, mubaširu Sulejman agi i kapetanu. U njoj se konstatuje, kako je još prije naređeno, da kapetan napusti Tuzlu i da ide, ali da on još uvijek tamo sjedi. Mubaširu se naređuje, da bez otezanja istjera kapetana iz Tuzle i da o tome uzme ilam od kadije i da dođe valiji. Kapetanu se opet naređuje, da više ne zavlači sa svojim odlaskom, već da odmah ide.

Je li se najzad kapetan pokorio ovim mnogobrojnim nalozima, ili nije, o tome nemamo podataka. Ali ako je to za neko vrijeme i učinio, on se opet vratio, jer ga čak i 1168 godine nalazimo na kapetanskom položaju.

U ovim dokumentima spominje se i jedan drugi podstrekač na bunu, a to je imam Džindina džemata, Mula Osman. Kadija obadviju Tuzli Mehmed Muftić ilamom, na kojemu stoji datum 20... 1163 bez oznake mjeseca, javlja valiji, da se ovaj imam Mula Osman još izranije nije pokoravao starješinama i da mu je stalna navika, da buni narod. Stoga ga je još prijašnji valija Ali paša zatočio u dobojski grad, gdje je odležao dva mjeseca. Ali to ga nije nikako popravilo, već i dalje nastavlja svoje razorno djelovanje. Pošljedice su tim gore, što on baca smutnju među građane i seljake, među kojima su i inače još otprije odnosi pomućeni. Uhvaćena su mu i neka buntovnička pisma. Stoga kadija podnosi valiji molbu uleme, aga, zabita i ostalih građana, da se ovaj imam po zasluzi kazni.

Na to je stigla od valije bujuruldija, da se uhvaćena pisma pošalju bosanskom divanu, a da se Mula Osman zatoči u tuzlanskom gradu i da se ne pušta, dok ne stigne nova bujuruldija. I ovdje je stavljen datum 25... 1163 bez oznake mjeseca.

Svakako je u vezi s ovim pobunama i promjena jenjičarskog serdara. Iz iste 1163 godine zabilježena je isprava, prema kojoj je dotadašnji jenjičarski serdar u Tuzli smijenjen, a na njegovo mjesto postavljen Ahmed, aga 39. jenjičarske čete.

Ovakovim podstrekačima na nemire uspijevao je posao tim lakše, što su često puta bile nepodnošljive mnogostruke daće, koje su težaci morali da plaćaju raznim vlastodršcima, počevši od spahije pa do sultana. I baš ove teške daće su ponajviše bile glavnim uzrokom pobunama. To se jasno vidi i iz onog zapisnika od 28 ramazana 1163, koji je u početku naveden, a gdje ustaše tu vele, kako su se pobunili, jer nijesu htjeli da plaćaju daća ni taksita.

Pored desetine i drugih raznovrsnih daća t. zv. resmova, koje su seljaci plaćali, oni su dva puta u godini morali da daju t. zv. taksit (obrok), ljetni i zimski, za izdržavanje valijina dvora. Takav taksit su u tuzlanskom sandžaku posebno davali i zvorničkom mutesarifu. Svake godine, u proljeće i u jesen, stigli bi mubaširi i čohadar s bujuruldijom, da se pokupi taksit. Kadija bi pozvao ajane, age i druge ljude iz naroda, pa bi se taksit raspisao na sva sela i prema tome raspisu bi se onda sakupljao. Pored taksita za valiju, kupila se još i posebna nagrada za mubašire, pa odna još neka vratarina (hardži bab), troškovi za menzilhane i konačišta (menzil akče i hardži han). Ovaj danak za izdržavanje valijina dvora bio ie, pored mnogih drugih daća, vrlo težak. Kada bi u valijinoj kuhinji nestalo koje vrste životnih namirnica, one su tražene iz pojedinih srezova, da se pošalju još prije na račun budućeg taksita. Kolike su te akontacije bile, vidi se iz jedne Hadži Mehmed pašine bujuruldije od 22 ramazana 1168 (2 jula 1755), kojom je traženo da se na račun budućeg zimskog taksita što prije pošalje u Travnik 3200 oka soli i 1000 oka meda. Prema naređenju je so računata po jednu paru na oku, a med po četiri pare.

U vezi s ovim daćama, zbog kojih su izbili nemiri, zabilježen je u sidžilu i jedan ferman, koji je upućen valiji Ebu Bekir paši i tuzlanskom kadiji. Tu se spominju neki seljaci iz sela Đurđevika, koji su se prije godinu, dvije pobunili i druge dizali na bunu, pa onima, koji im se ne htjedoše priključiti, pljačkali imetak i rušili kuće. Iz fermana se vidi, da su ustaše tražile, da raja plaća i veće daće, samo da oni ne plaćaju. Fermanom se naređuje, da se daće pravedno raspodijele, kako ih narod može snositi, a da se ustaše upokore.

Valija Hadži Ebu Bekir paša uputio je ovaj ferman sa svojom bujuruldijom tuzlanskom kadiji, kapetanu, agama, zabitima, ajanima, jenjičarskom serdaru i ostalim ljudima od posla, te naredio da se sve daće u sporazumu sa svima pozvanim pred šeriatskim sudom pravedno rasporede. S ovom bujuruldijom je valija poslao kao mubašira bivšeg bosanskog timardefterdara Hadži Mehmed efendiju, zatim ćehaju velikog vezira Ibrahim bega, koji je donio ovaj ferman iz Carigrada, te svoga čohadara Ahmeda. Pri raspoređivanju daća treba da učestvuju i ova trojica valijinih izaslanika. Ako bi se i poslije toga ko god protivio, valja ga prijaviti poimence valiji.

Ovaj ferman i bujuruldija stigli su u Tuzlu 1 džumada I 1163 (8 aprila 1750).

Vidjeli smo naprijed, da je, pored teških daća, bio uzrokom pobuni i kuluk, koji je udaran na narod prigodom zidanja grada. Ali ovakav kuluk nije udaran samo onda, kada bi se zidao ili opravljao grad u odnosnom srezu. Kada god bi se počeo da zida ili opravlja grad u kojem bilo mjestu, valija bi razaslao raspis na srezove da se kupe radnici i komore i šalju u odnosno mjesto. Često su u tome pogledu stizali i fermani iz Carigrada. Naročito su traženi specijalni zidari za zidanje gradova, koji su se zvali čerahori چراخور. I u ovom našem sidžilu zabilježen je jedan ferman i dvije bujuruldije, da se kupe i šalju čerahori i komore za zidanje bihaćkog grada kao i jedna bujuruldija za opravku derventske tvrđave.

U pobunama, o kojima je ovdje riječ, učestvovali su isključivo muslimani sa sela, bilo da su to težaci ili spahije. U onom popisu štete, što je nastala od provale ustaša u varoš Tuzlu 1163, nazivaju se ustaše poturima پوترات. Zenker tumači riječ potur među ostalim značenjima kao pogrdno ime za kršćanina, koji je prešao na islam. Tako se ta riječ shvata i kod nas naročito kad se radi o novom muslimanu, koji je skoro prešao s druge vjere. Međutim Evlija Čelebija, spominjući na više mjesta po Ugarskoj i Erdelju poture, ne shvata ih u tome smislu. To su za njega posebna kasta ljudi. On spominje i poturski jezik, koji pripisuje Bošnjacima, što su se naselili po Ugarskoj. I jedna vrsta čakšira zvala se kod nas poture. Ova riječ se u turskom jeziku do danas sačuvala samo u ovom značenju za čakšire, dok se kao naziv za neku kastu ljudi izgubila. U nas se o poturima čula i jedna arapska kovanica: El-feterat min-el-poturat, što bi značilo, da bezvlađe dolazi od potura. Ova je kovanica morala nastati iz ovakovih poturskih pobuna, o kojima je ovdje riječ.